

John Stuart Mill, *Pisma o wolności i szczęściu*, pod redakcją Bogdana Barana, przełożyli Bogdan Baran, Gustaw Czarnecki, Juliusz Starkel, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2017, 516 ss.¹

Zbiór prezentowanych prac Johna Stuarta Milla, stanowiących część jego późnego dorobku pisarskiego, promował utylitarystyczny ruch ekonomiczno-społeczny, którego był orędownikiem. Pięć esejów wydanych w latach 1859–1879 to pisma odległe w swojej treści od rygorystycznej *Logiki*, z jakiej Mill jest znany w historii filozofii. Nie oznacza to jednak, że omawiane teksty nie przedstawiają wartości i mogą być uznane za „artefakty intelektualne”. Wręcz przeciwnie, ich lektura daje niezastąpioną możliwość ponownego zadawania pytań o podstawowe zagadnienia związane z porządkiem społecznym.

Fundamentalną dla współczesnego liberalizmu pracę Milla można umieścić w szerszym kontekście, ponieważ autor *On liberty* starał się podobnie jak Kant „osadzić” moralność wokół jednej zasady – w tym przypadku zasady użyteczności. Jest to więc kolejna próba uzgodnienia ideału pełnego dobra z różnorodnością ludzkiego usposobienia. Ten rodzaj argumentacji jest dobrze znany w etyce i Mill podąża tutaj śladem Arystotelesa poszukującego „dobra pełnego” (gr. *teleion agathon*). Esej *O wolności* przynosi przede wszystkim przemyślenia na temat granic władzy i zawiera obserwacje utylitarysty na temat wolności społecznej rozumianej jako wolność myślenia, mówienia i pisania. Mill nie miał zamiaru rozwiązywać dylematu teodycei, dlatego w przypadku *On Liberty*, zamiast uczonego traktatu, mamy do czynienia z syntetycznym oświeceniowo-romantycznym poglądem o człowieku jako istocie eksperymentującej z możliwością wolnego wyboru. Nie wydaje się, aby uwagi dotyczące charakteru władzy państwowej straciły na aktualności mimo iż formułując je Mill odnosił się do społeczeństwa dziewiętnastowiecznego, znacznie mniej upaństwowionego niż się obecnie zwykło uważać za odpowiedni. W odniesieniu do społeczeństw XXI wieku mamy do czynienia tylko z różnicą skali, ponieważ proces upaństwowienia „rzutkiej i ambitnej części społeczeństwa”, jak nazywał elity gospodarcze Mill, nadal trwa. W literaturze komentującej nie ma zgody co do tego, czy esej *O wolności* stanowi manifest indywidualnej wolności (to teza I. Berlina), czy przeciwnie – jest próbą zniuanowania zagadnienia „dylematu wolności” poprzez wskazanie jego licznych, głównie społecznych, determinant. Konsensualny pogląd na temat pojęcia wolności według Milla dotyczy obecności przymusu w samoświadomości danego podmiotu, gdzie jego

¹ Tyt. oryginałów: *On liberty* 1859, *Utilitarianism* 1861–1863, *Utility of religion* 1874, *Considerations on representative government* 1861, *Chapters on socialism* 1879.

brak oznacza wolność. Jednak liczne zastrzeżenia dotyczące kontroli społecznej podważają apologetyczne wyobrażenie na temat Milla jako twórcy i obrońcy doktryny libertariańskiej.

John S. Mill ściśle łączył wolność z wolnością słowa. Nie chodziło tylko o postulat przeciwstawiania się cenzurze politycznej. Przemilczanie własnych poglądów może stanowić stratę dla debaty publicznej, ponieważ według autora *On Liberty* każda z niewypowiedzianych opinii mogła zawierać „ziarna prawdy”. Równie szkodliwy jak autocenzura jest również dogmatyzm. Dopuszczanie do głosu przeciwnych opinii (nawet całkowicie sprzecznych z własnymi) jest pożyteczne, gdyż prowadzi do wzmocnienia własnych argumentów.

W eseju poświęconym zrozumieniu i docenieniu teorii użyteczności (z ang. *On Utilitarianism*) Mill ponownie zręcznie unika filozoficznych debat, odwołując się raczej do zdrowego rozsądku czytelnika niż do jego kompetencji spekulatywnych. Dokładnie wskazuje przyczyny nieszczęść (ubóstwa, chorób) i możliwości ich unikania poprzez większą zapobiegliwość jednostek, sprawniejszą organizację instytucji oraz „lepsze zagospodarowanie pragnień”. Mill łączy te przekonania w jeden system etyczny, który scala nie tylko użyteczny interes, ale również poświęcenie, wyrzeczenia oraz altruizm, nadając swojej odpowiedzi o *summa bonum* bardzo wyrazisty obraz.

W znakomicie przetłumaczonym eseju „Użyteczność religii” czytelnik znajdzie praktyczne zastosowanie kategorii użyteczności. Częściowo za Benthamem, Mill dokładnie wskazuje korzyści płynące z religii, jak sankcjonowanie kar i przysięg, wartościowanie autorytetów, podkreślając ogólnie melancholijny wpływ czczenia bóstw na uczucia moralne. Religia jest przez Milla oceniana ze stosownym szacunkiem – jako ważne źródło uszlachetniania wierzących. Jednak występujące wśród osób religijnych skłonności uniwersalistyczne, szczególnie absolutyzowanie nadprzyrodzoneści, są traktowane jako potencjalnie szkodliwe.

W podsumowaniu trzeba dodać, że fascynująca miejscami lektura tekstów Johna Stuarta Milla dostarcza również wielu trudności, z których nawet specjaliści od teorii racjonalnego wyboru mogą sobie nie zdawać sprawy. Dotyczy to przede wszystkim odmiennych warunków społecznych eksperymentów Milla z wolnością, kiedy to niewielka część męskiej populacji danego kraju cieszyła się pełnymi prawami politycznymi. Co więcej, od upowszechniania użyteczności upłynęło już tyle czasu, że jego podstawowe postulaty zostały spełnione i w większości dawno już zdążyły stracić na ważności. Stąd współczesny czytelnik pism Milla może odnieść spotęgowane wrażenie braku odniesienia, gdyż jego retoryczne i polityczne osiągnięcia straciły swoich pierwotnych odbiorców, a sam użyteczność już pod koniec XIX w. stał się ofiarą swojego sukcesu i przez wiele dekad pozostawał ideologią „martwą”. Jej twórcze pozostałości dopiero w połowie XX wieku podjęli na nowo John Rawls, Mancur Olson i Harrison White.

Łukasz M. Dominiak

Lucjan Wroński, *Konserwatywny liberalizm. Studium myśli politycznej Davida Hume'a*. Księgarnia Akademicka. Kraków 2015, 338 ss.

Twórczość naukowa Davida Hume'a cieszy się niestabnym zainteresowaniem. Choć jego prace powstawały w XVIII w., wciąż powstają ich nowe interpretacje w różnych kontekstach: filozofii wiedzy i umysłu (Noonan 2006), teorii zmysłów (Panagia 2013), postrzegania jaźni (Schwerin 2012) czy teorii politycznej (Sabl 2012), przy czym nie jest to moda ostatnich lat, ponieważ zarówno szczegółowe, jak i ogólne opracowania poświęcone myśli filozoficznej Hume'a ukazywały się w różnych krajach na przestrzeni wieków, np. rozważania na temat epistemologii (Tvrdý 1925) lub tom w serii „Myśli i ludzie” (Jedynak 1974). Ponadto w roku 2013, jako pokłosie obchodów trzechsetnej rocznicy urodzin Hume'a (1711–2011), ukazały się dwa numery specjalne czasopisma „The European Legacy” (t. 18 nr 4 i 5), zawierające artykuły, które zarówno traktowały bezpośrednio o ideach szkockiego klasyka, jak i konfrontowały jego traktaty z pracami współczesnych mu i późniejszych myślicieli.

Lucjan Wroński stanął więc przed trudnym zadaniem przedstawienia nowego punktu widzenia na tak wielostronnie opisaną twórczość Hume'a. Tytuł monografii — *Konserwatywny liberalizm. Studium myśli politycznej Davida Hume'a* — zapowiada skupienie na społeczno-politycznym wymiarze idei klasyka oświecenia, czyli jednym z częściej analizowanych aspektów jego prac. Tytułowy zamysł ukazania Hume'a jako konserwatywnego liberała nie jest nowy i należy do tradycyjnych sposobów pojmowania jego idei (Coventry, Sager 2013: 588-590; 594-595). Zamiarem Lucjana Wrońskiego było przedstawienie liberalizmu myśli politycznej szkockiego filozofa i konserwatyzmu w uzasadnianiu konwencji jako cechy charakterystycznej jego idei etyki i prawa natury, co niejako wynika z założeń konserwatywnego liberalizmu. Operując w znanym już nurcie analizy twórczości Hume'a, Wroński starał się dokonać ponownego odczytania głównych jego tekstów, zarówno tych wydanych za życia, jak i pośmiertnie. Opracowanie zostało podzielone na cztery zasadnicze części. Pierwszą z nich stanowi prezentacja tych założeń filozofii Hume'a, które są najbardziej istotne w kontekście konserwatywno-liberalnej myśli politycznej: sceptycyzmu, teorii etycznej i sentymentalizmu, które Wroński rozpatrywał jako podstawę teoretyczną dla późniejszej interpretacji.

Rozważania zamieszczone w rozdziale drugim dotyczyły wolności jednostki oraz wolności politycznej, ze szczególnym uwzględnieniem dokonanej przez Hume'a krytyki koncepcji Johna Locke'a opartej na prawie naturalnym. Szkocki myśliciel polemizował z ojcem liberalizmu w kwestii powiązania stopnia wolności z formą ustroju. Przeciwwstawienie ich poglądów jest częstym przedmiotem analizy

nie tylko w filozofii i historii myśli politycznej (Dietrich 2014), ale również w ekonomii, także w odniesieniu do współczesnych problemów (Frecknall-Hughes 2014). Twórczy wkład autora recenzowanej monografii polega tu więc nie na nowatorskiej interpretacji, lecz na szczegółowym przedstawieniu założeń Hume'a i zilustrowaniu ich odniesieniami do odpowiednich fragmentów jego pism.

Trzeci i zarazem najbardziej obszerny rozdział pracy Lucjana Wrońskiego poświęcony został humeowskiej krytyce umowy społecznej. Głównymi pojęciami dla tych rozważań były: autorytet władzy i prawo naturalne. Myśl polityczna Hume'a została przedstawiona na tle średniowiecznych i nowożytnych teorii z akcentem położonym na utilitaryzm szkockiego filozofa. Obowiązki polityczne zostały ukazane jako obowiązki moralne, co wynika z przyjętego w całej monografii klucza konserwatywno-liberalnego.

W ostatnim rozdziale Wroński odniósł się do poglądów ekonomicznych Hume'a. Omówione zostały podstawowe elementy systemu liberalnego, jak wolny handel i prawo własności, przy jednoczesnym wykazaniu ich powiązań z systemem wartości moralnych, np. relacje własności i sprawiedliwości, traktowanej przez klasyka oświecenia jako sztuczna cnota. Rozważania etyczne poprowadziły autora monografii do problemu religii w myśli politycznej Hume'a, które to zagadnienie przewijało się w wielu jego dziełach w formie krytyki zarówno zasad religijnych, jak i poszczególnych ideologii. Optował on wyraźnie za tolerancją, podkreślając, że jednym z największych grzechów władzy jest narzucanie społeczeństwu określonych doktryn religijnych.

Swoją analizę myśli politycznej Hume'a Wroński zakończył konkluzją, z której wynika, że konserwatywny liberalizm szkockiego filozofa opierał się na jego założeniach na temat słabości rozumu i tendencji do przyjmowania krótkowzrocznej perspektywy przy jednoczesnej stałości natury ludzkiej. Pozostałe wnioski mają charakter podsumowania poglądów ekonomicznych, których rdzeń jest jak najbardziej liberalny: „tylko cnota przedsiębiorczości (*industry*) i wykorzystanie sposobności związanych z podziałem pracy prowadzi do faktycznego wzrostu narodowego bogactwa” (s. 302) oraz religii — w niej widział źródło nadużyć. Rolę państwa widział w kontroli poszczególnych związków wyznaniowych, która powinna dokonywać się przez pluralizm religijny, czyli tolerancję wielu doktryn, bez przyznawania prymatu, a tym bardziej statusu religii państwowej żadnemu z kościołów lub sekt.

Wracając do przedstawionej na wstępie wątpliwości odnośnie do możliwości przedstawienia nowego punktu widzenia na problematykę badaną wielokrotnie i wieloaspektowo, należałoby rozważyć dwa sposoby realizacji zadania postawionego sobie przez autora recenzowanej monografii. Pierwszym wyjściem byłaby analiza konserwatywnego liberalizmu Hume'a na podstawie dotychczasowych opracowań, natomiast drugim — ponowne, własne odczytanie najważniejszych dzieł szkockiego klasyka filozofii. Próba pełnego uwzględnienia literatury przedmiotu byłaby skazana na porażkę ze względu na ogrom publikacji na temat nie tylko samego Hume'a, ale i konfrontacji jego idei ze współczesnymi mu myślicielami oraz następcami. Ponadto efekty takiego zestawienia byłyby raczej wtórne. Zapewne dlatego Lucjan Wroński zdecydował się na autorską reinterpretację poglądów Hume'a, dzięki czemu

jego monografia stanowi kolejną, obok wydanej 10 lat wcześniej pracy Adama Grze-
lińskiego na temat kategorii „podmiotu” i „przedmiotu” w nauce Hume’a o naturze
ludzkiej (Grześliński 2005), interesującą analizę spuścizny jednego z największych filo-
zofów oświecenia, którego idee są wciąż aktualne.

Literatura cytowana

- Coventry, Angela i Alexander Sager. 2013. *Hume and Contemporary Political Philosophy*.
“The European Legacy” 18 (5). DOI: 10.1080/10848770.2013.804709, s.
588-602.
- Dietrich, Frank. 2014. *Consent as the Foundation of Political Authority — a Lockean
Perspective*, “RMM” 5/2014, s. 64-78.
- Frecknall-Hughes, Jane. 2014. *Locke, Hume, Johnson and the continuing relevance of tax
history*, “eJournal of Tax Research” vol. 12, No. 1 (2014), s. 87-103.
- Grześliński, Adam. 2005. *Kategorie „podmiotu” i „przedmiotu” w Dawida Hume’a nauce
o naturze ludzkiej*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Jedynak, Stanisław. 1974. *Hume*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Noonan, Harold. 2006. *Hume on knowledge*, London-New York: Routledge.
- Panagia, Davide. 2013. *Impressions of Hume. Cinematic Thinking and the Politics of
Discontinuity*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Sabl, Andrew. 2012. *Hume’s Politics. Coordination and Crisis in the History of England*.
Princeton: Princeton University Press.
- Schwerin, Alan. 2012. *Hume’s Labyrinth. A Search for the Self*, Newcastle upon Tyne:
Cambridge Scholars Publishing.
- Tvrđý, Josef. 1925. *Problém skutečnosti u Davida Huma a jeho význam v dějinách filosofie*,
Brno: Filosofická Fakulta v Komisi Polygrafie.

Michał Głuszkowski

